

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ГЕРАСИМІВ ЛІЛІЯ ЯРОСЛАВІВНА

УДК 811.111 : 81'42 : 32

**КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ ЗВИНУВАЧЕННЯ/ВИПРАВДАННЯ
В АНГЛОМОВНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ДЛЯ ДІТЕЙ**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Херсон – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
ГОШИЛИК Володимир Богданович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
доцент кафедри англійської філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
АНДРЕЙЧУК Надія Іванівна,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
професор кафедри перекладознавства і
контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура

кандидат філологічних наук, доцент
КУЗЬМЕНКО Анастасія Олексіївна,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Захист відбудеться “28” листопада 2019 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 67.051.05 Херсонського державного університету за адресою: м. Херсон, провулок Інженера Корсакова, 47, корп. 5.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Херсонського державного університету за адресою: м. Херсон, вул. Університетська, 27.

Автореферат розісланий “28” жовтня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент

А.О. Цапів

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферована дисертація є комплексним дослідженням комунікативно-прагматичної специфіки комунікативної ситуації звинувачення/виправдання, вербально репрезентованої в англійських художніх текстах для дітей.

У наш час проблеми конфліктного спілкування (А. Я. Анцупов, В. С. Третьякова, І. Є. Фролова) та аналізу різноманітних комунікативних ситуацій (К. А. Долінін, І. П. Сусов, Н. І. Формановська, А. С. Чаушев) привертають значну увагу дослідників, але комунікативна ситуація звинувачення/виправдання ще не була об'єктом спеціальної розвідки. Необхідність такого дослідження обумовлена особливим характером цієї ситуації, котра поєднує в собі риси конфліктного та гармонізувального спілкування.

Завдяки унікальності об'єкта дослідження методологія дослідження інтегрує в собі принципи та постулати різних галузей та теорій лінгвістичної науки: соціолінгвістики (Дж. Гамперц, В. І. Карасик, Є. Ф. Тарасов,); комунікативної лінгвістики (Ф. С. Бацевич, А. Д. Белова, Є. М. Верещагін, В. З. Дем'янков, О. С. Іссерс, Є. В. Ключев, М. Є. Койт, Х. Я. Ийм, С. О. Сухих); прагматики (Н. Д. Арутюнова, Дж. Ліч, І. П. Сусов, Т. ван Дейк); онтолінгвістики та психолінгвістики (І. Н. Горелов, О. Н. Леонтьев, С. Ервін-Тріпп); теорії мовленнєвої діяльності (Є. Ф. Тарасов, Д. Гордон); теорії мовленнєвого впливу (А. Н. Баранов, В. В. Зірка, С. Кара-Мурза); теорії мовленнєвих актів (Л. Р. Безугла, А. Вежбицька, Дж. Остін, А. М. Приходько, Дж. Серль, І. С. Шевченко); конфліктології (А. Я. Анцупов, Н. А. Белоус, М. С. Вершинін).

Звинувачення та виправдання, об'єднані інтенційним зв'язком типу «стимул-реакція», пропонується розглядати у діалогічній єдності, як дискурсивні акти «акузатив» і «апологетив» (А. М. Приходько), на формальному рівні збіжні з реплікою/її частиною та подані одним/декількома мовленнєвими актами.

Доцільність аналізу звинувачення/виправдання в англійських художніх текстах для дітей ґрунтується на скерованості цих текстів на виховання та соціалізацію дитини шляхом репрезентації соціальних схем мовленнєвої взаємодії, які базуються на соціальних нормах та принципах мовленнєвого спілкування та реалізуються у діалозі, що має на меті гармонізацію міжособистісних відносин у ході конфліктної взаємодії.

Актуальність роботи визначається опертям на постулати антропоцентричної парадигми, що дозволяє визначити комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання як інтегральну єдність мовленнєвих дій обох учасників інтеракції та виявити комунікативно-прагматичні особливості лінгвальної репрезентації цієї ситуації, враховуючи характеристики як вербальних засобів, так і позалінгвальних чинників. Проведене дослідження сприяє з'ясуванню специфіки вербальних інтеракцій, спрямованих на деескалацію вербалізованого конфлікту шляхом гармонізації міжособистісних відносин у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання.

Зв'язок роботи із науковими програмами, темами. Проблематика дисертації входить до кола питань, які досліджують на кафедрі англійської філології факультету іноземних мов ДВНЗ «Прикарпатський національний

університет імені Василя Стефаника” у межах держбюджетної наукової теми Міністерства освіти і науки України “Концептуальна та мовна картини світу” (номер державної реєстрації 0113U001963). Тему затверджено вченою радою ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (протокол № 11 від 09 грудня 2014 р.).

Мета роботи полягає у виявленні комунікативно-прагматичних характеристик лінгвальної репрезентації комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- обґрунтувати потребу інтегрального вивчення вербального втілення звинувачення та виправдання в діалогічній єдності;
- змодельовати комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання, репрезентовану в англомовних художніх текстах для дітей;
- описати віковий параметр як соціопрагматичний чинник впливу на комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання;
- проаналізувати прагматичний контекст реалізації комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей;
- виявити основні способи та мовні засоби втілення тактик звинувачення та виправдання;
- встановити кореляцію тактик звинувачення/виправдання та способів їх втілення у комунікативній ситуації з різними конфігураціями, утворюваними біосоціальними характеристиками учасників;
- визначити та схарактеризувати способи модифікації інтенції в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання;
- описати дискурсивні акти «акузатив» і «апологетив» та їх актомовленнєвий склад.

Об’єктом дослідження є комунікативна ситуація звинувачення/виправдання, вербально втілена в англомовних художніх текстах для дітей.

Предметом дослідження є комунікативно-прагматичні особливості лінгвальної репрезентації комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей.

Матеріалом дослідження слугували 887 дискурсивних фрагментів, що містять реалізацію комунікативної ситуації звинувачення/виправдання, виокремлених методом суцільної вибірки із англомовних художніх текстів для дітей обсягом близько 14240 друкованих сторінок. Вибірка формувалась із творів сучасних англомовних письменників (XX та XXI століть): N. Creech, B. Coville, C. Hellisen, R. Dahl, K. Kingsbury, C. S. Lewis, P. MacLachlan, K. Messner, E. H. Porter, P. Pullman, R. Riordan, M. Rice, J. K. Rowling, P. Stewart, B. Woods.

Загальнонаукове та методологічне підґрунтя реферованої роботи визначається антропоцентричною парадигмою сучасних лінгвістичних студій (Ф. С. Бацевич, О. С. Кубрякова, В. А. Маслова). Комунікативно-прагматичний підхід (З. І. Комарова) вплинув на вибір методів, використаних у роботі, і забезпечив міждисциплінарний характер дослідження.

Мета й завдання дисертації, а також специфіка досліджуваного об'єкта зумовили необхідність комплексного використання низки взаємодоповнюваних лінгвістичних **методів**: описового методу (для інвентаризації досліджуваних одиниць та пояснення особливостей їх формування та функціонування); методу моделювання (для створення моделі комунікативної ситуації звинувачення/виправдання); контекстуального аналізу (для дослідження контексту реалізації комунікативних дій звинувачення/виправдання); методу інтент-аналізу (для опису інтенцій звинувачення та виправдання); методу «винайдення штучної бірки» (для виділення та номінації тактик); методу прагматичного аналізу (для виявлення сутнісних характеристик комунікантів); методу компонентного аналізу (для вивчення ролі лексичних засобів реалізації тактик звинувачення та виправдання у процесі посилення чи послаблення їх іллокутивної сили); методу дискурс-аналізу (для визначення соціальних та інших екстралінгвальних чинників, які впливають на перебіг комунікативних дій у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання); методу конверсаційного аналізу (для дослідження звинувачення та виправдання як складових діалогової інтеракції); кількісного методу (для визначення частотності випадків реалізації способів тактик звинувачення та виправдання; обчислення частотності втілення тактик звинувачення та виправдання у чотирьох підтипах комунікативної ситуації із різними конфігураціями біосоціальних характеристик учасників).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації *вперше здійснене комплексне дослідження* звинувачення та виправдання у контексті комунікативної ситуації з урахуванням специфіки її лінгвального втілення та екстралінгвальних чинників. *Вперше змодельовано* комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання, репрезентовану в англійських художніх текстах для дітей. *Вперше звинувачення та виправдання* потрактовано як дискурсивні акти, покликані реалізовувати відповідні тактичні завдання з оперттям на використання мовленнєвих актів різних іллокутивних типів. Важливим результатом дослідження є *представлення* основних способів та засобів модифікації інтенції звинувачення та виправдання. *Вперше системно описано та виявлено* специфіку кореляції тактик та способів їх вербального втілення в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання з різною конфігурацією учасників.

Наукова новизна отриманих результатів узагальнена у таких **положеннях, які винесено на захист**:

1. Унікальність комунікативної ситуації звинувачення/виправдання полягає в її належності водночас до конфліктної та неконфліктної комунікації, оскільки в межах цієї ситуації здійснюється гармонізація міжособистісних відносин комунікантів шляхом переходу від некооперативної моделі поведінки (звинувачення) до кооперативної (виправдання). Вербальним репрезентантом цієї комунікативної ситуації є діалогічна єдність, утворена дискурсивними актами «акузатив» та «апологетив», що формально збігаються з ініціальною/респонсивною реплікою або її частиною та охоплюють один або декілька однотипових/різностипових мовленнєвих актів.

2. Рівень комунікативного статусу співрозмовників та статусна дистанція між ними в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання залежать від

комунікативної дії, яку вони реалізують. Втілення звинувачення впливає на комунікативний статус співрозмовника, а втілення виправдання – на власний комунікативний статус.

3. Звинувачення та виправдання є комунікативними тактиками. Ці тактики реалізуються прямим та непрямим експліцитним та імпліцитним способами за відсутності зв'язку між прямим/непрямим способом подання звинувачення та способом подання виправдання-згоди/незгоди.

4. Виправдання складається з двох частин: визнання/невизнання своєї провини та спростування/пояснення своїх дій. Виправдання передбачає невизнання провини повністю (виправдання-незгода) або визнання провини частково (виправдання-згода).

5. Іntenція звинувачення та виправдання може бути інтенсифікована або послаблена за допомогою мовних засобів лексичного та синтаксичного рівнів. Іntenсифікація іллокутивної сили відбувається тоді, коли мовець прагне довести належність свого висловлення дійсності (істинність, правдивість, відповідність реальному стану речей, або надати категоричності своєму висловленню), а послаблення іntenції спрямоване на відхід від сфери знань і надання висловленню некатегоричного статусу.

6. Вибір тактик звинувачення та виправдання у комунікативній ситуації залежать від біосоціальної конфігурації учасників. Вік комуніканта не впливає на спосіб (імпліцитний/експліцитний) реалізації тактик. Статусна дистанція комунікантів впливає на частотність реалізації виправдання у відповідь на звинувачення.

7. В англomовних художніх текстах для дітей звинувачення та виправдання як дискурсивні акти мають у своєму складі мовленнєві акти репрезентатив, директив, комісив та експресив.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати та висновки сприятимуть розвитку теоретико-методологічних засад аналізу комунікативної ситуації у руслі лінгвопрагматики, дискурсології, комунікативної лінгвістики, прагматичного синтаксису та лінгвоконфліктології. Комплексність застосованого підходу дає змогу розширити та поглибити уявлення не лише про статусно-рольові параметри мовців, детерміновані фактором «вік», та прагматичний контекст комунікативної ситуації звинувачення/виправдання, а й про її тактичну організацію та актомовленнєвий потенціал в англomовних художніх текстах для дітей.

Практична цінність роботи зумовлюється можливістю використання її основних положень та результатів у *курсах* з лексикології англійської мови (розділи «Функційна диференціація лексики», «Стилістична диференціація лексики»), комунікативної лінгвістики (розділи «Природа, компоненти і форми комунікації», «Засоби мовного коду в комунікації», «Аналіз комунікативних ситуацій»), теорії мовної комунікації (розділи «Спілкування як діяльність», «Моделі комунікації», «Комунікативні позиції співрозмовників»), у *спецкурсах* з дискурс-аналізу (розділи «Дискурс і комунікативна ситуація», «Структура та одиниці дискурсу», «Моделювання дискурсу»), теорії мовленнєвих актів (розділи «Умови успішності мовленнєвих актів», «Кооперація в діалозі»), соціолінгвістики (розділи «Володіння мовою як соціолінгвістична проблема»,

«Вікові аспекти комунікації»), конфліктології (розділи «Конфлікт як соціальне явище», «Суб'єктивний фактор соціального конфлікту», «Управління конфліктом») та лінгвопрагматики (розділи «Тактики та стратегії мовленнєвого впливу», «Теорія мовленнєвих актів», «Прагматичний аналіз дискурсу»). Отримані результати також можуть знайти застосування у створенні методик навчання стратегіям і тактикам кооперативної поведінки.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації були апробовані на **шести міжнародних** конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Людина як суб'єкт міжкультурної комунікації: сучасні тенденції у філології, перекладі та навчанні іноземних мов» (м. Львів, 26-27 грудня 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Одеса, 30-31 січня 2015 р.), II Міжнародній науковій конференції «Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства та міжкультурної комунікації (ELLIC 2015)» (м. Івано-Франківськ, 2015 р.), VII Міжнародній науково-практичній конференції «Мир язиков: ракурс и перспектива» (м. Мінськ, Білорусь, 22 квітня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні філологічні дослідження: поєднання інноваційних і традиційних підходів» (м. Тбілісі, Грузія, 27-28 квітня 2018 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Комунікація у сучасному соціумі» (м. Львів, 8 червня 2018 р.), а також на щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (2014-2018 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у шістнадцяти наукових статтях (9 – у фахових виданнях України (2 у співавторстві, авторці належить 50%), 3 – у закордонних періодичних виданнях) та у чотирьох тезах доповідей на конференціях. Загальний обсяг публікацій становить 4,75 др. арк.

Обсяг та структура роботи. Дисертація загальним обсягом 273 сторінок (обсяг основного тексту – 227 сторінок) складається зі вступу, чотирьох розділів із висновками, загальних висновків, списку використаної літератури, списку лексикографічних джерел, списку джерел ілюстративного матеріалу. У 2 додатках до дисертації подано 10 таблиць та 1 рисунок; бібліографія містить 439 найменувань, з них 206 англійською мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, зв'язок з науковими темами, мета та завдання дослідження, сформульовано об'єкт і предмет роботи, визначено методологічні підвалини, методи та матеріал, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, подано інформацію про апробацію та публікації за темою дисертації.

Перший розділ **«Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання як об'єкт лінгвістичного дослідження»** присвячений теоретичному обґрунтуванню передумов, що передбачають необхідність вивчення звинувачення та виправдання у діалогічній єдності. Модель комунікативної ситуації звинувачення/виправдання охарактеризована через основні структурні компоненти. Досліджено віковий параметр як соціопрагматичний чинник впливу

на комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання. В аспекті соціолінгвістики аналізувалися статусно-рольові параметри комунікантів. Комунікативну компетенцію як один із основних складників комунікативної інтеракції вивчено в онтогенезі. Тактико-стратегічний підхід до дослідження комунікативної ситуації звинувачення/виправдання передбачив дослідження поняття комунікативної стратегії в сучасній лінгвістиці та аналіз вікової диференціації тактик у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання.

Діалог (А. М. Баранов, М. М. Бахтін, Л. С. Виготський, Т. Г. Винокур, Г. Є. Крейдлін) є формою комунікативної взаємодії, яка відрізняється від решти форм складною кореляцією інтенцій та узгодженістю іллокутивних намірів комунікантів у мовленнєвих актах. Діалог складається з реплік, що є комунікативними одиницями з відносною смисловою та формально-граматичною завершеністю. Між собою репліки об'єднані інтенційним зв'язком типу «стимул-реакція». Динамічність діалогу забезпечується через здійснення іллокутивного примусу між незалежними і залежними репліками. Серед усіх діалогічних єдностей, де звинувачення є іллокутивно незалежною реплікою, виправдання є реакцією, яка відповідає бажаним очікуванням співрозмовника в цій ситуації спілкування та узгоджується з принципами нормального кооперативного спілкування. Іншими словами, виправдання іллокутивно спонукається звинуваченням і має сильну міру обов'язковості мовного вираження.

Модель комунікативної ситуації звинувачення та виправдання базується на загальній інтеракційній моделі конфліктної ситуації з ядерною зоною та зонами периферії та враховує зворотну реакцію комунікантів (інтерактивність), відображає активну позицію адресанта під час ініціації комунікації (інтенційність), а також зміну комунікативних ролей відповідно до вимог комунікації (діалогічність).

Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання може бути репрезентована через модель гармонізації конфлікту (В. С. Третьякова). Адже, вона, з одного боку, має яскраво виражені риси конфліктної взаємодії, яка розвинулась (стратегії і тактики некооперативної поведінки, інвективну та негативно марковану лексику тощо). А з іншого, в умовах розбіжності цілей та інтересів учасники взаємодії намагаються гармонізувати спілкування, використовуючи тактику виправдання.

Коли комуніканти вступають у комунікацію, то, вони використовують будь-яку можливість, щоб підвищити свій комунікативний статус (Т. В. Чрдилелі). При цьому боротьба за підвищення статусу відбувається у двох напрямках: підвищення власного статусу і пониження комунікативного статусу співрозмовника (О. В. Фадєєва). Реалізація адресантом звинувачення призводить до пониження комунікативного статусу адресата. Якщо адресат прагне кооперативного спілкування, то обирає виправдання як спосіб підвищення свого комунікативного статусу, при цьому не понизивши статусу співрозмовника. У випадку некооперативного спілкування адресат обирає звинувачення у відповідь чи відмову від виправдання, що передбачає підвищення комунікативного статусу адресата за рахунок пониження комунікативного статусу адресанта.

Оскільки мовленнєва діяльність є соціально-детермінованою (О. М. Галапчук), соціальні параметри учасників комунікації впливають на специфіку її здійснення. Вік комунікантів є одним із ключових чинників, що виформовують комунікативний статус мовця та слухача, який в свою чергу залежить від рівня компетенції мовців, тобто знання про правила використання мови. Розвиток компонентів комунікативної компетенції відбувається автономно у різні періоди розвитку дитини. Найважливішими типами компетенції у ситуації звинувачення/виправдання є соціолінгвістична (здатність до комунікації в конкретному соціолінгвістичному контексті) та стратегічна (уміння брати ефективну участь у комунікації, обираючи правильну стратегію і тактику спілкування) компетенції, які формуються найпізніше – у молодшому шкільному віці (М. В. Осоріна, Ж. Піаже), оскільки вони вимагають найбільше знань про правила та засади спілкування у ситуації звинувачення/виправдання.

Вік як соціальний параметр мовної комунікації (О. М. Галапчук) істотно впливає на вибір мовних засобів, стратегій та тактик спілкування. Кожна вікова група оперує притаманними їм стратегіями. В опозиції «дорослий» – «дитина» немаркованою категорією є «дорослий», представникам якої притаманна більша міра свободи й індивідуальної варіабельності поведінки, а маркованою категорією – «дитина», яка має залежний, підлеглий статус (І. С. Кон).

Мовленнєва інтеракція у будь-якій комунікативній ситуації кореспондує з використанням певних комунікативних стратегій і тактик. Звинувачення та виправдання є комунікативними тактиками, а не стратегіями, оскільки вони не реалізують глобальних цілей комунікації, а слугують практичним засобом втілення цих глобальних намірів на певному етапі мовленнєвої взаємодії.

У другому розділі **«Методологія дослідження комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англomовних художніх текстах для дітей»** описано методологічні засади вивчення комунікативної ситуації звинувачення/виправдання та обґрунтовано залучення комунікативно-прагматичного підходу до дослідження. Цей підхід охоплює не лише дослідження адресанта як того, хто продукує повідомлення, а й адресата як того, хто його сприймає. У зв'язку з цим, дослідження другої репліки – реакції – в діалогічній єдності звинувачення/виправдання набуває значної ваги, адже саме виправдання є індикатором успішності реалізації звинувачення. В межах підходу аналізується також «третя» репліка, тобто перлокутивний ефект втілення виправдання звинувачуваним.

Методологія аналізу комунікативної ситуації звинувачення/виправдання ґрунтується на принципі добору відповідного матеріалу на базі сучасних англomовних художніх текстів для дітей. Одиницями вибірки у дослідженні є фрагменти різножанрових англomовних художніх текстів для дітей ХХ-ХХІ століття зі смисловою та формально-граматичною завершеністю й інтенційною спрямованістю, які у комунікативному аспекті трактуємо як діалогічну єдність реплік звинувачення та виправдання. Їх систематизовано та сформовано у три корпуси для проведення планомірної інвентаризації досліджуваних одиниць і пояснення особливостей їх формування та функціонування.

Перший корпус – комунікативних тактик – містить приклади втілення тактик звинувачення та виправдання в англomовних художніх текстах для дітей.

У другому корпусі – комунікативних ситуацій звинувачення та виправдання – виділено чотири види ситуацій з різною конфігурацією співрозмовників. Третій корпус містить вибірку дискурсивних актів звинувачення (акузатив) та виправдання (апологетив).

Комплексна методика аналізу реалізується у три етапи, відповідно до предмету аналізу: комунікативна ситуація (етап 1), комунікативна тактика (етап 2) та мовленнєвий акт (етап 3).

На *першому етапі* за допомогою описового методу та методу моделювання було описано та змодельовано модель об'єкту дослідження.

Метод моделювання унаочнює перебіг інтеракції у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання, де комунікант постає не лише в одній комунікативній ролі – адресанта або адресата, а в обох ролях одночасно за рахунок представлення двох модулів – адресанта і адресата – у позиції кожного комуніканта. Крім цього, модель зображує відмінність смислів текстів, продюкованих адресантом та інтерпретованих адресатом, тобто демонструє існування чотирьох смислів. Модель також дає змогу показати, на якому етапі комунікативного обміну відбувається реалізація тактик звинувачення та виправдання.

На *другому етапі* дослідження виділяються тактики звинувачення та виправдання, описуються їх лексико-синтаксичні засоби, специфіка інтенцій, соціально-рольові характеристики комунікантів та засоби модифікації інтенції.

За допомогою контекстуального аналізу досліджуються екстралінгвальні чинники реалізації звинувачення та виправдання у комунікативній ситуації.

Метод інтент-аналізу сприяє виявленню намірів, що лежать в основі мовлення і не завжди виражаються прямо за допомогою мовних засобів. У вибірці англійських художніх текстів для дітей ідентифіковані висловлення з інтенціями звинувачення та виправдання. В процесі роботи для точнішого визначення інтенцій використаний словник Т.Н. Ушакової, де сформульовано перелік інтенцій.

Для виокремлення та номінації тактик використовувався *метод «винайдення штучної бірки»* (Верещагін Є.М.). Для називання тактик 1) використовувалась одна з реплік-кліше, яка максимально точно імітувала предикативну природу висловлювань, що входять до тактики: *«Це не зовсім так!», «А що тут такого?»*, *«Ти зробив це навмисно!»*; 2) складалась «штучна бірка», яка узагальнювала смислове навантаження усіх висловлювань, що входять до тактики: *«Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини», «Я зробив поганий вчинок, тому що він був найбільш оптимальним»*.

Метод прагматичного аналізу (Ф. С. Бацевич), використовувався для аналізу діалогічної комунікації у ситуації звинувачення/виправдання в аспекті володіння партнерами комунікативною ініціативою, їхніх соціальних ролей, підтримки контакту, збереження чи втрати «лиця».

Метод компонентного аналізу дає змогу вивчити лексичні засоби, що входять до складу висловлень, котрі реалізують тактики звинувачення та виправдання, зокрема, роль цих засобів у процесі посилення чи послаблення інтенції. За допомогою цього методу на основі дослідження словникових

дефініції було експліковано семантичну структуру лексеми та визначено ядерні та периферійні семи.

На *третьому етапі* здійснюється аналіз мовленнєвих актів в межах дискурсивних актів звинувачення та виправдання.

Методикою дискурс-аналізу визначаються соціальні та інші екстралінгвальні чинники, які впливають на перебіг комунікативних дій у ситуації звинувачення/виправдання.

Для аналізу комунікативної інтеракції використовується метод конверсаційного аналізу в межах дискурс-аналізу. Він передбачає дослідження мовленнєвих дій звинувачення та виправдання не відокремлено, а в діалозі з різноманітними інтенціями, додаткових прихованих смислів, пресупозицій, імплікованих, невиражених норм та процесів.

Кількісний метод використаний для визначення частотності випадків реалізації тактик прямого та непрямого способів звинувачення; експліцитного та імпліцитного непрямого способів звинувачення; частотність способів звинувачення в межах кожної виокремленої групи (4 прямих, 9 непрямих); випадків реалізації тактик у чотирьох підтипах комунікативної ситуації, визначених різними конфігураціями біосоціальних характеристик учасників.

У третьому розділі **«Тактико-стратегічна організація комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей»** досліджено прагматичний контекст реалізації звинувачення та виправдання в англомовних художніх текстах для дітей. Розглянуто тактику звинувачення як конфліктну тактику, тактику виправдання як кооперативну тактику та описано їх у ряді суміжних комунікативних тактик. Проаналізовано способи втілення звинувачення прямо та непрямо. Визначено способи та мовні засоби втілення тактики виправдання-згоди та виправдання-незгоди.

Аналіз прагматичного контексту реалізації ситуації базується на підході, запропонованому Т. А. ван Дейком, та аналізі комунікативної ситуації, розробленому Ф. С. Бацевичем.

Тактику звинувачення виокремлено з ряду суміжних тактик за певними параметрами (специфіка інтенції, усвідомлення/неусвідомлення адресатом вчиненої дії, засоби вираження інтенції, специфіка аксіологічної складової, адресатно-адресантне відношення, часовий фактор, тип дистанції, перформативне вживання метапредикатів зі значенням негативної оцінки). Інтенція звинувачення може бути виражена єдиним способом – вербально. Звинувачення відноситься до предикатів етичної оцінки та базується на суспільно-відомій шкалі цінностей. Для звинувачення характерна нерівність статусно-рольових позицій та велика статусна дистанція між співрозмовниками. Фактор минулого є відомим для обох учасників комунікації. Фактор майбутнього полягає у зміні поведінки адресата.

Тактика звинувачення в англомовних художніх текстах для дітей втілюються прямими та непрямими способами. Прямий спосіб передбачає прямий (експліцитний) зв'язок між мовним вираженням звинувачення і його інтенційною спрямованістю. Непрямий спосіб об'єднує тактики, в яких мовне вираження не має прямого зв'язку з інтенційною спрямованістю звинувачення.

Тактики звинувачення непрямого способу є частотнішими (67%), ніж тактики прямого способу (33%).

В англomовних художніх текстах для дітей виділяються чотири тактики звинувачення, що реалізуються прямим способом. Найпоширенішою тактикою експліцитного способу звинувачення є тактика «*Tu винний*» (45,7%). Найменш поширена – тактика «*Твоя вина доведена*» (5,8%):

“You’ve been caught red-handed, elf!” Mr. Diggory roared. “Caught with the guilty wand in your hand!” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Goblet of Fire).

Приклад ілюструє тактику «*Твоя вина доведена*» та вживання прямого способу звинувачення за допомогою оцінних прикметників (*guilty*) та дієприкметників (*red-handed*). Адресант стверджує, що адресата впіймали на гарячому (*been caught red-handed*), що передбачає здійснення негативного вчинку/злочину і підтвердження його вини. Наступна пропозиція обґрунтовує звинувачення адресанта (*Caught with the guilty wand in your hand*).

Відповідно до комунікативно-прагматичних параметрів звинувачення були виокремлені дев'ять груп тактик непрямого експліцитного способу. Найчастотнішою є тактика «*Чому ти це зробив?*» (22,7%), найменш поширеною – тактика «*Ти знаєш, як вплинув на мене твій вчинок?*» (3,0%):

“Why didn’t you send us a letter by owl? I believe you have an owl?” Professor McGonagall said coldly to Harry. Harry gaped at her. Now she’d said it, that seemed the obvious thing to have done. “I – I didn’t think –” “That,” said Professor McGonagall, “is obvious.” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets).

Адресант фактично не прагне отримати відповіді на своє запитання, незважаючи на тип речення. Основною метою є продемонструвати своє негативне відношення до вчинку адресата, а також вказати на можливий варіант правильної, з позиції адресанта, поведінки. Питання *Чому ти це не зробив?* можна прирівняти до його семантичного еквівалента *Тобі слід було це зробити* й імплікативно вивести «*Якщо ти це не зробив, а тобі слід було зробити, я оцінюю твою поведінку негативно*».

Імпліцитний спосіб звинувачення є малочастотним в англomовних художніх текстах для дітей. Тактики непрямого імпліцитного способу базуються на експлуатації комунікативних постулатів Принципу Кооперації (Г.П. Грайс). Тактика, що пов’язана з релевантністю інформації, є найбільш частотною і складає майже половину від усіх знайдених випадків в межах способу (43,1%):

“Yes, Arthur, cars,” said Mrs. Weasley, her eyes flashing. “Imagine a wizard buying a rusty old car and telling his wife all he wanted to do with it was take it apart to see how it worked, while really he was enchanting it to make it fly.” Mr. Weasley blinked (J.K. Rowling. Harry Potter and the Chamber of Secrets).

Якщо взяти висловлення поза контекстом, то видається, що адресант розповідає адресату нерелевантну ситуації історію. Але якщо припустити, що адресант дотримується категорії Відношення, і ця розповідь певною мірою стосується співрозмовників, то інтенційна складова одразу ж міняє свою спрямованість.

Виправдання складається з двох частин: визнання/невизнання своєї провини та спростування/пояснення своїх дій. Виправдання передбачає невизнання провини повністю (виправдання-незгода) або визнання провини частково

(виправдання-згода). Тактики виправдання-згоди є частотнішими (65,7%), ніж тактики виправдання-незгоди (34,3%).

Виправдовувальна інтенція завжди має вербальне вираження, але не має конвенційних засобів вираження. Найбільш поширеними тактики виправдання-згоди в англomовних художніх текстах для дітей є тактики «*Це не зовсім так!*» (18,1%) та «*Я зробив поганий вчинок, тому що в мене були певні причини*» (17,5%). Найменш частотними є тактики «*Я зробив поганий вчинок, але він не мав негативних наслідків*» (1,4%), «*Я зробив поганий вчинок, але я шкодую про це*» (6%):

“You see, Ronan? They already have the arrogance of their kind! So we were to do your dirty work, were we, human girl? We were to act as your servants, drive away your enemies like obedient hounds?” “No!” said Hermione in a horror struck squeak. “Please – I didn’t mean that! I just hoped you’d be able to – to help us –” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Order of the Phoenix).

Звинувачуваний вказує на основну причину виправдання: він не мав на увазі образити співрозмовника, отже, має місце втілення тактики «*Я зробив поганий вчинок, але я не хотів цього*».

Найбільш поширеною тактикою виправдання-незгоди є «*Я не робив поганий вчинок*» (47.8%), найменш поширеною – тактика «*Невже ти думаєш, що я це зробив?*» (14.8%). Використовуючи тактику «*Я не робив поганий вчинок*», автор заперечує свою участь у небажаній дії:

“What on earth were you attacking her about her Quidditch teamfor?” “Attacking? I wasn’t attacking her, I was only –” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Order of the Phoenix).

Тактика цієї групи «*Невже ти думаєш, що я це зробив?*» спрямована безпосередньо на автора звинувачення: звинувачуваний виправдовується через вимогу підтвердити впевненість автора в тому, що він дійсно зробив цей небажаний вчинок. Так звинувачуваний переносить невдоволення автора від вчинку на свою особу в цілому, що означає перехід у сферу особистісних стосунків, де відповідальність за звинувачення зростає:

“This isn’t about trying to get better marks!” Harry shouted at her. “It’s about Voldemort – defeating Voldemort – or aren’t you interested in that?” She could not blush, but her transparent cheeks became more opaque, and her voice was heated as she replied, “Of course I – how dare you suggest –?” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Deathly Hallows).

Звинувачуваний виправдовується, вказавши на необґрунтованість цього звинувачення і неможливість вчинення ним небажаної дії.

У четвертому розділі «**Кореляція тактик та способів їх втілення в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання в англomовних художніх текстах для дітей**» досліджено засоби модифікації інтенції в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання; описано кореляцію тактик та способів їх втілення у підтипах комунікативної ситуації з різними конфігураціями учасників: ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА, ДИТИНА – ДИТИНА, ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ, ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ; з позиції теорії мовленнєвих актів обґрунтовано трактування звинувачення як дискурсивного

акту типу «акузатив», а виправдання – як дискурсивного акту типу «апологетив»; встановлено актомовленнєвий потенціал цих дискурсивних актів.

Модифікація інтенцій звинувачення та виправдання здійснюється за допомогою лексичних та синтаксичних засобів. Засобами інтенсифікації іллокутивної сили звинувачення/ виправдання можуть бути лексика з семантикою істинності та хибності (*truth, lie*); мовні одиниці зі зниженою оцінною семантикою та інвективні засоби (*liar, fool*); маркери очевидності та чесності (*really, of course*). До способів інтенсифікації іллокутивної сили звинувачення відносимо вказівку на недостатній статус звинувачуваного, вказівку на неодноразовість скоєння певного негативного вчинку; порівняння особи звинувачуваного чи небажаної дії з нормою/еталоном. Характерними лише для виправдання є клятва та вказівка на дружні стосунки між звинувачуваним та автором звинувачення:

“No! No! I beg you, I beg you. ...” “You lied to Lord Voldemort, Ollivander!” “I did not.... **I swear** I did not. ...” “You sought to help Potter, to help him escape me!” “**I swear** I did not. ... **I believed** a different wand would work. ...” (J.K. Rowling. Harry Potter and the Deathly Hallows).

Звинувачуваний у цій ситуації використовує лексему *believe*, що вказує на його щире віру в те, що він робить все правильно. Підсилюється виправдання за допомогою клятви *I swear* та повторенням частини виправдовувального висловлення.

Послаблення інтенцій звинувачення/виправдання відбувається через зменшення категоричності висловлення. Для цього використовуються такі лексичні засоби: апроксиматори (*about, several, long*), даунтонери (*rather, quite, a bit, a little*), епістемічні дієслова (*seem, appear, look, sound*), модальні дієслова та прислівники (*likely, possibly, perhaps*), слова-амеби (*certain, other things*). Способами послаблення іллокутивної сили звинувачення/виправдання є вказівка на отримання знань з «інших рук», заміна твердження запитанням та дистанціювання від особи звинувачуваного (для звинувачення):

“They sneak out at night. There’s something weird about that Lupin. Where does he keep going?” “He’s ill,” said Lily. “**They say** he’s ill –”. (J.K. Rowling. Harry Potter and the Deathly Hallows).

Співрозмовник не бажає брати на себе відповідальність за достовірність виправдання, тому він використовує спосіб референції на інше джерело. Це створює імплікацію, що звинувачуваний не вважає інформацію у виправданні достовірною, що, в свою чергу, послаблює ІС самого виправдання.

За конфігурації учасників ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА комунікант найчастіше використовує прямі та непрямі експліцитні способи звинувачення, що пов’язано з намаганням зробити комунікативну дію зрозумілою для дитини. Найменш поширеними є тактики імпліцитного способу, оскільки для досягнення бажаного ефекту дорослий намагається уникати способів, що вимагають залучення імпліцитної інформації, розшифрування якої передбачає певні труднощі для дитини. Звинувачуваний-дитина використовує тактики, які є найлегшими для реалізації в напруженій обстановці та не вимагають складних логічних операцій. При цьому найчастотнішими є тактики вираження-незгоди та тактики вираження-згоди групи «Я зробив поганий вчинок ненавмисно». У 54% випадків

реалізації звинувачення не було відповідної реакції виправдання, що можна також пов'язати з великою статусною дистанцією співрозмовників. Частотність реакції «не-виправдання» є найвищою у цій ситуації.

За конфігурації учасників ДИТИНА – ДИТИНА співрозмовник використовує усі способи звинувачення, включаючи імпліцитні. Найменш поширеними є тактики, пов'язані зі статусами співрозмовників та доказами провини звинувачуваного. Для реалізації виправдовувальної інтенції звинувачуваний-дитина використовує набагато ширший асортимент тактик, які входять у всі групи тактик вираження згоди та незгоди. Лише у 17% випадків реалізації звинувачення не було відповідної реакції виправдання. Це пояснюється тим, що, з одного боку, дитина усвідомлює інтенційну складову звинувачення і знає відповідну комунікативну реакцію, а з іншого – невелика статусна дистанція між співрозмовниками дає змогу їй легко реалізувати.

За конфігурації учасників ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ комуніканти найчастіше використовують способи звинувачення, пов'язані з експліцитною оцінкою дій співрозмовника або вказівкою на його провину, запитом про мотиви його дій та вираженням сумнівів щодо прав, що забезпечують йому його статус. Комуніканти можуть імпліцитно звинуватити через експлуатацію категорії Відношення. Звинувачуваний дорослий найчастіше не погоджується зі звинуваченням взагалі або погоджується, проте намагається представити свій вчинок у позитивному світлі за допомогою способу експлуатації інформації. У 33% ситуацій співрозмовник не отримує очікуваної реакції-виправдання від свого партнера по комунікації, який використовує інші види реакції, на кшталт, ігнорування звинувачення чи звинувачення у відповідь.

За конфігурації учасників ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ найчастіше реалізуються прямий та непрямий експліцитні способи звинувачення. Імпліцитні тактики не часто використовуються комунікантом-дитиною, адже вони вимагають додаткових мовних засобів та певного рівня розвитку компетенцій. Дорослий комуніканти реалізує виправдання-згоду, коли найчастіше визнає свою провину і вказує, що вчинив небажану дію навмисне з поясненням причин свого вчинку. У 56 % випадків дорослий не реалізує комунікативну дію виправдання. Замість неї втілюються комунікативні реакції, спрямовані на конфліктну інтеракцію.

Звинувачення є дискурсивним актом типу «акузатив», а виправдання – дискурсивним актом типу «апологетив» (А. М. Приходько).

Дискурсивний акт звинувачення виформовується прямими та непрямими мовленнєвими актами репрезентативами, директивами, експресивами та комісивами. Дискурсивний акт звинувачення може за формою 1) збігатися з мовленнєвим актом; 2) складатися з декількох однотипових мовленнєвих актів; 3) складатися з декількох різнотипових мовленнєвих актів:

“But ...” Annabeth spoke. I could tell her mind was going a million miles an hour. “Lord Hades, your helm of darkness is missing, too?” “Do not play innocent with me, girl. You and the satyr have been helping this hero-coming here to threaten me in Poseidon’s name, no doubt-to bring me an ultimatum. Does Poseidon think I can be blackmailed into supporting him?” (R. Riordan. The lightning Thief).

Мовленнєвий акт директив використовується для того, щоб змусити звинувачуваного припинити виконувати небажану для мовця дію. Мовленнєвий акт репрезентатив стверджує факт вчинення небажаної дії. Непрямий мовленнєвий акт експресив завершує дискурсивний акт звинувачення і вживається для того, щоб виразити негативне відношення до факту вчинення дії та учасників комунікативної ситуації.

Дискурсивний акт виправдання виформовується мовленнєвими актами репрезентатив, експресив, директив та комісив:

“Why you gotta be like that?” “Like what?” I replied. “Like every time I get up to talk, you gotta make fun of me like you still back in the seventh grade “I’m just playin” with you. Don’t be so sensitive.” (B. Woods. Emako Blue).

У наведеному прикладі мовленнєвий акт директив вжитий разом із мовленнєвим актом репрезентатив. Функція останнього власне полягає у зменшенні провини звинувачуваного, а функція першого – у зниженні емоційного дискомфорту адресанта.

ВИСНОВКИ

Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання як мовленнєва взаємодія адресанта та адресата у широкому контексті спілкування з поєднанням соціальних, особистісних та психологічних факторів постає як комплексне комунікативне утворення, яке потребує повноцінного та детального вивчення в художніх текстах для дітей. До унікальності комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англійських художніх текстах для дітей належить її маркованість фактором «вік», нетиповий перебіг конфліктної взаємодії (належність до гармонізувального типу конфлікту), специфіка тактико-стратегічної організації в різних типах комунікативної ситуації, діалогічна природа, підвищена емоційність, нестійкість статусного параметру.

Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання не є типовою ситуацією конфліктної (некооперативної) взаємодії, оскільки один зі співрозмовників реалізує тактику виправдання (у відповідь на звинувачення), що відноситься до тактик стратегії кооперації. Оскільки у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання можна говорити лише про стадію зародження конфлікту, вона відноситься до гармонізувального типу конфліктної взаємодії (модель гармонізації конфлікту). Ця ситуація характеризується такими особливостями: комунікативні інтереси учасників взаємодії не збігаються; мовленнєві дії адресанта спрямовані на зміну поведінки чи стану адресата; мовленнєві дії адресата спрямовані на вирішення конфлікту, зменшення завданої шкоди та покращення емоційного стану адресанта.

У комунікативній ситуації звинувачення/виправдання конфлікт може бути врегульований повністю або частково. Коли ініціатор звинувачення приймає виправдання, конфлікт не має розвитку, і емоційна напруга спадає до мінімуму. В цьому випадку має місце врегульований конфлікт, тобто учасники частково чи повністю задовольняють свої інтереси і досягають поставлених цілей. Частково врегульований конфлікт відбувається, коли ініціатор взаємодії вважає продовження розмови беззмістовним або приймає виправдання звинувачуваного лише формально. Причинами неврегульованого конфлікту може бути

неприйняття ініціатором звинувачення виправдань звинуваченого через неправдиві або нелогічні аргументи.

Прагматичний контекст комунікативної ситуації звинувачення/виправдання складається з комунікативного, соціального, особистісного та паралінгвістичного контекстів. Контекст ситуації ділиться на контекст 1 (під час реалізації звинувачення) та контекст 2 (під час реалізації виправдання). У контексті 1 мовець не дотримується принципів та постулатів спілкування (Принципу Кооперації Г.-П. Грайса та Принципу Ввічливості Дж. Ліча). Контекст 2 характеризується намаганнями звинуваченого дотриматись обох Принципів міжособистісного спілкування, щоб продемонструвати своє бажання до кооперації і подальшого виправлення ситуації.

Звинувачення трактуємо як конфліктну тактику в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання, складовими інтенції якої є повідомити про факт вчинення певної дії, виразити свою негативну оцінку стосовно цієї дії, вказати на відповідальність адресата за вчинення цієї дії та змусити його діяти/думати у потрібному для ініціатора звинувачення руслі. Тактики звинувачення в англомовних художніх текстах для дітей втілюються прямими та непрямими способами. Тактики звинувачення непрямого способу в англомовних художніх текстах є частотнішими, ніж тактики прямого способу. Імплицитний спосіб, тактики якого базуються на експлуатації чотирьох категорій Принципу Кооперації, є низькочастотним у художніх текстах для дітей.

Виправдання є поліінтенційною тактикою, тобто інтенція виправдання полягає не лише безпосередньо у поясненні причин свого вчинку звинувачуваним, а й також у знятті з себе відповідальності за вчинене, покращенні емоційного стану співрозмовника та переведенні розмови в русло кооперації. Виправдовувальна інтенція завжди має вербальне вираження, але не має конвенційних засобів вираження. Тактика виправдання-незгоди суміжна з тактиками незгоди, заперечення, тощо. Тактика виправдання-згоди синонімічна до тактик вибачення, зізнання та згоди.

Незважаючи на високу емоційність та рівень конфліктності ситуації, іллокутивні сили мовленнєвих дій звинувачення та виправдання можуть зазнати модифікації, при чому не лише в бік інтенсифікації, а також послаблення. Примітно, що для модифікації різноспрямованих іллокутивних сил звинувачення та виправдання можуть використовуватись однакові мовні засоби. Адресант прагне інтенсифікувати іллокутивну силу звинувачення для поглиблення міри провини та відповідальності звинувачуваного за вчинення певної дії, а інтенсифікація іллокутивної сили виправдання здійснюється для того, щоб переконати адресанта в істинності, щирості та правдивості інформації. Послаблення іллокуції відбувається для уникнення пониження статусу співрозмовника або невпевненості в істинності інформації (у випадку звинувачення) або зняття відповідальності зі своєї особи за надання неправдивої інформації (виправдання).

Комунікативна ситуація з конфігурацією учасників ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА з позиції реалізації звинувачення та виправдання є найтиповішою, а комунікативна ситуація ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ – найменш типовою в англомовних художніх текстах для дітей. Така частотність цих ситуацій

пояснюється високою чутливістю звинувачення до статусних відмінностей та ризиком переходу у конфліктну взаємодію.

Віковий фактор у комунікативних ситуаціях з різною конфігурацією учасників впливає на комунікативний статус та статусну дистанцію між співрозмовниками під час реалізації ними звинувачення та виправдання. Комунікативний статус дорослого комуніканта (за умови рівності інших соціальних параметрів) є вищим, ніж статус комуніканта-дитини. Під час реалізації звинувачення статус звинувачуваного понижується, а при успішному виправданні – звинувачуваний піднімає свій статус. У ситуаціях з рівностатусними партнерами (ДОРΟΣЛИЙ – ДОРΟΣЛИЙ, ДИТИНА – ДИТИНА) та у ситуації, де партнери мають різні статуси (ДОРΟΣЛИЙ – ДИТИНА) статусна дистанція під час реалізації звинувачення збільшується, а у ситуації ДИТИНА – ДОРΟΣЛИЙ зменшується.

Дискурсивний акт звинувачення та виправдання виформовуються прямими та непрямими мовленнєвими актами репрезентатив, директив, експресив та комісив. В дискурсивному акті звинувачення ключову іллокуцію – ствердження факту небажаної дії – виконує репрезентатив. Мовленнєвий акт експресив втілює додаткову іллокуцію – вираження емоційного стану звинувачуваного (негативного відношення, гніву, страху, розпачу тощо). Міра інтенсивності емоцій залежить від горизонтальної та вертикальної дистанції між мовцями, їхніх соціальних статусів, міри усвідомлення звинувачуваним своєї провини. Мовленнєвий акт директив та комісив слугують допоміжними мовленнєвими актами у дискурсивному акті звинувачення, що вживаються за умови втілення мовленнєвого акту репрезентатив або експресив, оскільки прямо не виражають основної та допоміжної іллокуції звинувачення. Мовленнєвий акт репрезентатив втілює виправдання через ствердження/заперечення провини. Іллокуція мовленнєвого акту директив в межах дискурсивного акту виправдання полягає в тому, щоб змусити адресанта пробачити здійснення небажаної дії або припинити звинувачувати у цій дії. Комісиви є обіцянками не повторювати свої дії, пропозиціями загладити свою провину або відшкодувати збитки. Експресиви призначені для вираження емоційного стану звинувачуваного (гніву, страху, розпачу тощо).

Пропонована праця відкриває нові перспективи здійснення дослідження комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в таких ракурсах:

- аналіз дискурсивних актів «акузатив» та «апологетив», що виражають іллокуцію звинувачення та виправдання, у різних типах комунікативної ситуації;
- вивчення впливу інших особистісних параметрів комунікантів (гендерних, національних) на реалізацію комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англомовних текстах;
- порівняння комунікативної ситуації звинувачення/виправдання у різних типах мовленнєвих жанрів;
- дослідження способів маніпуляції та мовленнєвого впливу в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання;
- вивчення виправдання з позиції контролю над розвитком конфліктної інтеракції в процесі реалізації звинувачення.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИСВІТЛЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Герасимів Л.Я. Структурні характеристики моделі комунікативної ситуації звинувачення/виправдання. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2015. Вип. 751. С. 145–155.

2. Герасимів Л.Я. Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання як особливий тип конфліктної взаємодії. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер.: Філологічні науки (мовознавство)*. 2015. № 4. С. 37–42.

3. Герасимів Л.Я. Прагматичний контекст реалізації комунікативної ситуації звинувачення/виправдання в англomовній художній дитячій літературі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2017. Вип. 27. Т. 2. С. 27–30.

4. Герасимів Л.Я. Способи модифікації ілокутивної сили в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. *Збірник наукових праць «Південний архів (філологічні науки)»*. 2017. Вип. 69. С. 79–81.

5. Герасимів Л.Я. Тактика звинувачення як конфліктна тактика в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 32. Т. 2. С. 34–37.

6. Герасимів Л.Я., Гошилик В.Б. Тактика виправдання як кооперативна тактика в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. 2018. Вип. 2. С. 25–29.

7. Герасимів Л.Я., Гошилик В.Б. Кореляція тактик та способів їх втілення у комунікативній ситуації звинувачення/виправдання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 35. Т. 2. С. 7–9.

8. Герасимів Л.Я. Звинувачення як дискурсивний акт типу «акузатив». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. 2018. Вип. 5. С. 18–21.

9. Герасимів Л.Я. Виправдання як дискурсивний акт типу «апологетив». *Закарпатські філологічні студії*. 2018. № 5. Т. 1. С. 46–51.

Наукові праці у зарубіжних наукових виданнях:

10. Gerasymiv L.Ya. Theoretical Background of Studying Accusation and Excuse in a Dialogic Unity. *European Journal of Literature and Linguistics*. 2017. № 3. P. 18–21.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Герасимів Л.Я. До проблеми конфліктності дитячого дискурсу. *Людина як суб'єкт міжкультурної комунікації: сучасні тенденції у філології, перекладі та навчанні іноземних мов: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 26-27 грудня 2014 р.* – Львів: ГО «Наукова філологічна організація ЛОГОС», 2014. С. 79–80.

12. Герасимів Л.Я. Віковий параметр як прагматичний чинник впливу на

комунікативну ситуацію. *Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 30-31 січня 2015 р.* Одеса: Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2014. С. 76–77.

13. Герасимів Л.Я. Способи вираження інтенції звинувачення. *Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства та міжкультурної комунікації (ELLIC 2015): Матеріали II Міжнародної наукової конференції.* Івано-Франківськ, 2015. С. 26–28.

14. Герасимів Л.Я. Возрастная дифференциация тактик в ситуации обвинения-оправдания. *Мир языков: ракурс и перспектива: Материалы VII Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 22 апреля 2016 г. В 3 т. – Т. 1 / отв. ред. Н.Н. Нижнева.* Минск: БГУ, 2016. С. 49–55.

15. Герасимів Л.Я. Віковий параметр комунікативної ситуації звинувачення/виправдання. *Modern Philological Research: A Combination of Innovative and Traditional Approaches: Conference Proceedings, April 27-28, 2018.* Tbilisi: Baltija Publishing, 2018. P. 141–143.

16. Герасимів Л.Я. Конфліктні параметри комунікативної ситуації звинувачення/виправдання. *Комунікація у сучасному соціумі: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 8 червня 2018 р.) / [за ред. Микитенко Н.О., Морської Л.І., Яхонтової Т.В.].* Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. С. 18–19.

АНОТАЦІЯ

Герасимів Л.Я. Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. – Херсонський державний університет Міністерства освіти і науки України, Херсон, 2019.

У дисертації висвітлено результати комунікативно-прагматичного аналізу звинувачення та виправдання у комунікативній ситуації з урахуванням екстралінгвальних факторів.

У виконаному дослідженні обґрунтовано потребу вивчення звинувачення та виправдання в діалогічній єдності; змодельовано комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей; описано віковий параметр як соціопрагматичний чинник впливу на неї; проаналізовано прагматичний контекст реалізації звинувачення/виправдання в англомовних художніх текстах для дітей; визначено місце тактик звинувачення та виправдання у ряді суміжних комунікативних тактик; описано основні способи та мовні засоби їх втілення; встановлено кореляцію тактик та способів їх реалізації у ситуації з різною конфігурацією учасників; представлено способи модифікації іллокутивної сили; описано дискурсивний акт «акузатив» і «апологетив» та їх актомовленнєвий склад.

Ключові слова: комунікативна ситуація звинувачення/виправдання, конфліктна взаємодія, комунікативна тактика, іллокутивна сила, дискурсивний акт, мовленнєвий акт.

АННОТАЦИЯ

Герасымив Л.Я. Коммуникативная ситуация обвинения/оправдания в англо-язычных художественных текстах для детей. – На правах рукописи.

Диссертация на получение научной степени кандидата филологических наук за специальностью 10.02.04 – германские языки. – Херсонский государственный университет Министерства образования и науки Украины, Херсон, 2019.

В диссертации отражены результаты коммуникативно-прагматического анализа обвинения и оправдания в коммуникативной ситуации с учетом экстралингвистических факторов.

В выполненном исследовании обоснована потребность изучения обвинения и оправдания в диалогическом единстве; смоделирована коммуникативная ситуация обвинения/оправдания в англоязычных художественных текстах для детей; описан возрастной параметр как социопрагматический фактор влияния на нее; проанализирован прагматический контекст реализации обвинения/оправдания в англоязычных художественных текстах для детей; определено место тактик обвинения и оправдания в ряде смежных коммуникативных тактик; описаны основные способы и языковые средства их воплощения; установлена корреляция тактик и способов их реализации в ситуации с разной конфигурацией участников; представлены способы модификации иллокутивной силы; описан дискурсивный акт «аккузатив» и «апологетив» и их акторечевой состав.

Ключевые слова: коммуникативная ситуация обвинения/оправдания, конфликтное взаимодействие, коммуникативная тактика, иллокутивная сила, дискурсивный акт, речевой акт.

ABSTRACT

Gerasymiv L.Ya. The Communicative Situation of Accusation/Excuse in the English Literary Texts for Children. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology, Speciality 10.02.04 – Germanic Languages. – Kherson State University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kherson, 2019.

The thesis reveals an extensive research into the issue of the communicative situation of accusation/excuse in the English literary texts for children. It is based on the theoretical and methodological foundations of the anthropocentric paradigm of modern linguistic studies enhanced by the communicative and pragmatic approach.

Due to the topicality of the research the methodology integrates approaches and principles of various fields and theories of linguistic studies: sociolinguistics, communicative linguistics, pragmatics, psycholinguistics, theory of speech acts, etc.

The accusation and excuse united by the stimulus-response intentional relationship are considered in a dialogical unity, because, on the one hand, they belong to social schemes of speech interaction, which are based on the social norms and principles of communication, and, on the other hand, they are implemented in a dialogue aiming at regulating interpersonal relationships in conflict interaction.

The communicative situation of accusation/excuse is analyzed as a sequence of the contrary communicative reactions one of which is aimed at conflict interaction (accusation), the other one – conflict regulation (excuse). Therefore, the communicative situation of accusation/excuse is a harmonizing type of conflict

interaction because, revealing distinct features of non-cooperative interaction, the participants try to harmonize communication and move to cooperative interaction.

In the communicative situation of accusation/excuse speakers try to improve their communicative status by increasing their own or decreasing their opponents'. If the opponent tends to cooperative communication, he chooses excuse as a way of increasing his own communicative status as well as maintaining the status of the speaker. If he does not intend to cooperate he chooses accusation in response or refuses to provide any excuse which decreases the speaker's communicative status.

Age as a social parameter of communication strongly influences the choice of verbal means, communicative strategies and tactics. Every age group has its own range of these tools. Children use simpler verbal structures, fewer strategies and tactics than adults. In opposition "child" – "adult" a child is a marked category which has a more dependant status and less communicative and behavioural freedom.

Accusation and excuse are the communicative tactics implemented in the English fiction texts for children both directly and indirectly, in explicit and implicit ways.

Pragmatic context analysis applies the approach offered by T.A. van Dijk and the analysis of the communicative situation performed by F. S. Batsevych. According to that, two types of context are differentiated: context 1 (before the implementation of accusation tactics) and context 2 (after implementation of accusation tactics).

Accusation tactics in the English fiction texts for children is implemented directly (33%) and indirectly (67%). The most common tactics is "*You are to blame*" (45,7%) whereas the least common – "*Your guilt is proven*" (5,8%).

Nine explicit accusation tactics realized indirectly are differentiated according to four parameters. The most frequent among them is the tactics "*Why have you done that?*" – 22,7%, the least frequent – "*You influenced me*" (3%). Implicit accusation tactics based on the operation of the four categories of the Cooperative Principle are not common in the English fiction texts for children: the most frequent is the tactics which exploits the Category of Relation – 43,1%.

Excuse consists of two parts: confess/not confess one's guilt and justify oneself. Therefore, there are nine excuse-agreement (65,7%) and three excuse-disagreement (34,3%) tactics. Excuse intention is always verbal but cannot be expressed by conventional means.

The illocutionary force of accusation and excuse can be intensified or weakened by lexical means at the level of words and methods at the level of sentences. The intensification of the illocutionary force occurs when the speaker seeks to prove that their statement is true, and the weakening of the illocutionary force makes an expression less categorical.

The range and choice of the accusation and excuse tactics depend on the configuration of the participants. The communicants' status distance influences the frequency of excuse in response to accusation.

In the English fiction texts for children accusation and excuse as discursive acts are composed of the following direct and indirect speech acts: representatives, directives, commissives and expressives.

Key words: communicative situation of accusation/excuse, conflict interaction, communicative tactics, illocutionary force, discursive act, speech act.

Підписано до друку 23.10.2019 р.
Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Гарнітура Times New Roman.
Наклад 100 прим. Зам. № 140.

Віддруковано з готового оригінал-макета у друкарні ПП Супрун В.П.
Україна, 76014, м. Івано-Франківськ, вул. Витвицького, 24/2.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції сер. ІФ № 25 від 17.10.2005 р.